

ปฏิสัมพันธ์ทางมรรค : สงเคราะห์ลงในอริยสัจ 4 โดยหลักเทศนาหาระ 6

PATH OF PROFICIENT (PAṬIṢAMBHIDĀMAGGA): INTEGRATION TO 4 NOBLE TRUTH
BY INTERPRETATION OF TEACHING (DESANĀHĀRA6)

พระมหาวีระ ธรรมวิริโย สันติบุรณ์¹

Phramaha Vera Dhammaviriyo Santiboon

E-mail: varit.sanboon@gmail.com

มานพ นักการเรือน²

manop nakkarreiyn

E-mail: mnakkarreiyn@gmail.com

Received: January 6, 2025 Revised: January 22, 2025

Accepted: January 29, 2025

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาและเนื้อหาหลักธรรมในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรค 2) เพื่อศึกษาหลักของเทศนาหาระ 6 อริยสัจ 4 และ 3) เพื่อสงเคราะห์หลักธรรมในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรค เข้าในอริยสัจ 4 โดยเทศนาหาระ 6 โดยรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่า 1) คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรค เป็นผลงานของพระสารีบุตร เป็นคัมภีร์ชั้นบาลี ในหมวดพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ถือกันว่า ปฏิสัมพันธ์ทางมรรคเป็นคัมภีร์คู่มือแก่มัณเฑียรบาลและเป็นที่ต้นแบบของคัมภีร์ทางด้านนี้ในสมัยต่อมา เช่น คัมภีร์วิมุตติมรรค ของพระอุปัชฌาย์เถระ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสเถระ หลักธรรมในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรค มีลักษณะยกศัพท์ธรรมะขึ้นเป็นบทตั้ง แล้วอธิบายขยายความศัพท์นั้น มีอยู่ 30 กถา หรือ 30 ศัพท์ แบ่งเป็น 3 วรรคคือ มหาวรรคว่าด้วยธรรมหมวดใหญ่ มี 10 เรื่อง สมถะและวิปัสสนา มี 10 เรื่อง ปัญญา มี 10 เรื่อง 2) อริยสัจ คือความจริงอันประเสริฐสำคัญที่สุด ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงได้พระนาม สัมมาสัมพุทธะ เพราะตรัสรู้อริยสัจและสั่งสอนให้

¹ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

² มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย/ Mahamakut Buddhist University

ผู้อื่นให้อริยสัจ ดังพระสารีบุตรอธิบายคำ พุทโธ “ชื่อว่าพระพุทเจ้า เพราะตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ชื่อว่าพระพุทเจ้า เพราะทรงนำพาหมู่สัตว์ให้ตรัสรู้” คำว่า สัจจะ หมายถึงอริยสัจ 4 ในคัมภีร์เนติอัฐกถา ได้แสดงความหมายของพระดำรัสว่า “ความจริง พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่พ้นจากสัจจะไม่มี ในคัมภีร์นั้น โดยเหตุที่พระพุทเจ้าดำรัสแต่เพียงคาถาหนึ่งที่พ้นไปจากอริยสัจ หามีไม่” 3) การสาธิตให้ชัดแจ้งว่าคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคคืออุปกรณ์เครื่องมือการศึกษาการกรรณฐาน ที่ถูกต้องตามแนวทางของพระพุทศาสนาเถรวาท ที่มีอัตลักษณ์พิเศษ ควรเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงในแนวทางการปฏิบัติสำหรับทุกสำนักกรรณฐาน เนื้อหาทุกกถา กว้างขวาง เกื้อกูลต่อเนื่องกัน ละเอียดลุ่มลึก คัมภีร์นี้จึงเป็นเครื่องมืออนุรักษ์คำสอนกรรณฐานตามหลักของพระพุทศาสนาเถรวาทที่สำคัญยิ่งเล่มหนึ่ง

คำสำคัญ: ปฏิสัมภิทามรรค, อริยสัจ 4, เทศนาหาระ

Abstract

This research has 3 objectives: 1) to study the background and core doctrinal content of the Paṭisambhidāmagga scripture, 2) to examine the principles of *Desanāhāra* 6 and the Four Noble Truths, and 3) to integrate the doctrinal principles of the Paṭisambhidāmagga into the Four Noble Truths through *Desanāhāra* 6. The research was conducted by collecting data from the Tipiṭaka, commentaries, sub-commentaries, and other relevant scriptures, then compiling and presenting the findings in a descriptive manner.

Research Findings: 1) The Paṭisambhidāmagga is attributed to Venerable Sāriputta and is a Pāli canonical text within the Khuddaka Nikāya of Suttanta Piṭaka. It is regarded as the first meditation manual and later served as a foundational model for subsequent meditation texts, such as the Vimuttimagga composed by Upatissa Thera and Visuddhimagga by Buddhaghosa Thera. The Paṭisambhidāmagga presents doctrinal concepts through 30 analytical discourses or Kathā, categorized into 3 sections: Mahāvagga including 10 topics on major doctrines, Samatha and Vipassanā including 10 topics on concentration and insight meditation, Paññā or 10 topics on wisdom, 2) Ariyasacca is the most essential truths, found by the Buddha. The Buddha is called Sammasambuddha because he realized and taught others to realize the Four Noble Truths. Sāriputta Thera explains the term *Buddho* as follows: "One is called the Buddha because he has realized the truths." "One is called the Buddha because he leads beings to realize the truths." The term *Sacca* refers specifically to the Four Noble Truths. According to the *Nettipakaraṇa Atthakathā*, the Buddha's teachings are inseparably connected to the Four Noble Truths, as stated: "The Dhamma taught by the Buddha is always rooted in truth. There is not a single verse of his

teachings that is separate from the Four Noble Truths." 3) The study demonstrates that the Paṭisambhidāmagga serves as an essential meditation guide in accordance with Theravāda Buddhism. It possesses unique characteristics that make it a reliable reference for all meditation traditions. The comprehensive nature of its discourses, their interconnectedness, and depth of analysis render it an invaluable preservation tool for the authentic meditative teachings of Theravāda Buddhism.

Keywords: Paṭisambhidāmagga, Four Noble Truths, Six Interpretation of Teaching (Desanahara)

บทนำ

คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค วิธีแห่งความแตกฉานในปัญญา เป็นคัมภีร์คู่มือเชิงปฏิบัติ อันกล่าวทูลเนื้อหาพระสัทธรรม ในหัวข้อเรื่องวิปัสสนาภาวนา ของพระพุทธศาสนา ตามแนวทางของพระมหาบุรุษองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นภาสิตของพระสารีบุตรมหาเถระ อัศรสวากปิณฑชา ผู้ได้รับการรับรองจากพระพุทธองค์ ว่าประกาศธรรมจักรอันไม่มีธรรมะอื่นยิ่งกว่า อันมีอริยสัจเป็นแกนกลาง ที่พระพุทธองค์ได้ประกาศไว้แล้วโดยลำดับโดยชอบ ได้ดีเทียบเท่ากับพระมหาสมณโคตมเอง คัมภีร์นี้ รวบรวมเนื้อหา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันบรรยายเนื้อหาของ อริยมรรค หลักภาวนาและกรรมฐาน ทั้งในระดับปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ เป็นหมวดหมู่อย่างเป็นระเบียบ โดยอธิบายเป็นหัวข้อธรรมะต่าง ๆ อันมีนัยยะต่อเนื่อง อย่างแจ่มชัด เป็นการพยายามรวบรวมพระพุทธดำรัสในหัวข้อใหญ่เรื่องวิปัสสนากรรมฐาน ที่ปรากฏอยู่หลายแห่งในพระไตรปิฎกในหลายด้าน หลายแง่มุม มาร้อยเรียงเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ เพื่อประโยชน์ในการใช้เป็นแนวทาง การปฏิบัติธรรมตามลำดับ ให้ส่งเสริม ไม่ขัดแย้ง ไม่สับสน ไม่กำกวมงกน และเมื่อภิกษุสุภทัช กล่าวจาบจ้วงพระศาสดา หลังจากที่พระพุทธองค์ ปรีณิพพานไปได้ไม่นาน เพื่อไม่ให้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์นั้น ถูกดัดแปลง แปรเปลี่ยนหรือหายสาบสูญไป คณะสงฆ์ก็ได้คัดเลือกพระอรหันต์ 500 รูป ผู้เปี่ยมพร้อมวิเศษไปด้วย คุณสมบัติของความแตกฉาน ปฏิสัมภิทา4 ร่วมสวดทบทวนบทธรรมคำสั่งสอนขององค์พระศาสดาทั้งหมด จดจำร่วมกันเป็นพระธรรมวินัยในการสังคายนาครั้งที่ 1 ซึ่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคนี้ ได้รับการบรรจุสวดท่องทบทวนครบถ้วนไว้ในพระสูตรตันตปิฎกขุททกนิกาย

คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ในวงการศึกษาวិชาการและปฏิบัติกรรมฐาน ถือเป็นต้นแบบของคัมภีร์ในแนวทางเดียวกัน คือ คัมภีร์วิมุตติมรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งพระอรชรถกเถาชุดที่ผ่านสังคายนาครั้งใหญ่ ชื่อมหาอัฐกถา ซึ่งท่านพระมหินทะมหาเถระ นำมาแปลสังคยาที่ลังกา ก็ได้ถูกนำมาแปลกลับเป็นภาษามคธ เก็บรักษาไว้เคียงพระไตรปิฎก โดยพระพุทธโฆสะ. ปฏิสัมภิทามรรคเป็นการแสดง “อริยมรรค” อย่างแตกฉาน (ปฏิสัมภิทา) ในหลากหลายแง่มุม ทั้งประเภท ความหมาย ลักษณะ อาการ ฯลฯ อย่างละเอียดพิสดาร ทั้งในวัตถุประสงค์ (การปฏิบัติก่อนหน้า) สภาวะแห่งอริยมรรคและผลของอริยมรรค โดยกถา

ส่วนใหญ่แสดงความเชื่อมโยงระหว่าง "อริยมรรค" กับ "ปฏิสัมภิทา" แต่บางถากก็เป็นการสะท้อนภาวะของปฏิสัมภิทาญาณ คือ ปัญญาแตกฉานในธรรม ในอัตตะ ในนิรุตติ และในปฏิภาณ ด้วยการแจกแจงธรรมอย่างวิจิตรพิสดาร โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้ศึกษาได้เข้าถึงสภาวะธรรมแห่ง มรรค ผล นิพพาน โดยปราณีต หลุดพ้นจากความทุกข์กายทุกข์ใจได้อย่างถาวร

ในอดีต คัมภีร์นี้แม้จะสาบสูญหายไปหลายครั้ง ได้รับผลกระทบ ประสพภัยพิบัติจากทางการเมือง สงครามและศาสนา ในตลอด 2500 ปีที่ผ่านมา แต่ก็ยังหลุดรอดปลอดภัยอย่างฉิวเฉียด หลายครั้งหลายคราวแต่ทั้งนั้น ก็ยังหาคนที่เข้าถึงในเนื้อหาได้โดยยาก ซึ่งในสมมติฐานของผู้เขียน ก็อาจเนื่องด้วย 2 เหตุผลหลักคือ 1) ถูกเก็บรักษาไว้อย่างเลิดด้วยภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาท้องถิ่นโบราณ ไม่มีการใช้จริงในสังคมปัจจุบันแล้ว เนื้อหาไม่แปรเปลี่ยนไปตามการใช้ภาษาแต่ละยุคแล้ว แม้ดังนี้จะเป็นการรักษาความหมายให้คงไว้ได้ตามความประสงค์ของผู้กล่าวดั้งเดิม แต่ก็ไม่สามารถทำให้แพร่หลาย ไปโลกกว้างได้ 2) เนื้อหาส่วนใหญ่ของปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงธรรมชาติของจิต ของระบบการรับรู้ในระดับละเอียด สภาวะโลกุตระธรรม อันปราณีต เป็นทักษะทางด้าน จิตตประสาทสัมผัสพันธุวิทยา เป็นความรู้ เป็นปัญญาจำเพาะ ซึ่งบุคคลทั่วไป ยังไม่ได้รับการฝึกฝนให้คุ้นเคย ให้มีทักษะความเข้าใจ. ซึ่งทั้งสองเหตุผลนี้ก็เปรียบได้ เหมือนกับหีบสมบัติและกุญแจ ซึ่งผู้ที่ต้องการจะเข้าถึงมหาสมบัติอันล้ำค่าภายใน ก็ต้องหาให้พบทั้งภาชนะเก็บรักษาสมบัติ และ กุญแจพร้อมรหัสผ่าน เพื่อไขความในชั้นต่าง ๆ ด้วย เพื่อให้ผู้มีความเพียรพัฒนาปัญญา ใฝ่ประจักษ์แจ้งขึ้นมา ด้วยประสบการณ์ตนเองว่า มรรค ผล นิพพาน เป็นเรื่องจริงดังคำกล่าวสอนของพระพุทธองค์ เป็นสิ่งละเอียดปราณีต อันเลิศ เข้าถึงได้ในภพชาติปัจจุบัน จึงมีคุณค่าควรแก่การศึกษาโดยพุทธศาสนิกชนทุกระดับเป็นอย่างยิ่ง

ในประเทศไทย คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เป็นเนื้อหาหลัก ของหลักสูตรวิปัสสนาภาวนา ในระดับมหาบัณฑิต และดุสิตบัณฑิตของ วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยในปีการศึกษา 2561 มีการเริ่มเปิดรับ นิสิตป.เอก เป็นรุ่นแรก หากแต่คัมภีร์นี้ ในระดับนานาชาติหรือประเทศแถบตะวันตก ยังไม่เป็นที่รู้จักในวงกว้างทั่วไปของผู้ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนา รวมถึงผู้สนใจเนื้อหาการปฏิบัติกรรมฐานและวิปัสสนาภาวนา ที่ใช้ภาษาอังกฤษสื่อสาร เป็นหลักด้วย ทั้งนี้เนื่องจาก (1) ในปีค.ศ. 1955 มีความอุตสาหะเป็นเพียงครั้งเดียว ในการเริ่มแปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาอังกฤษ แม้เป็นฉันทะอันเลิศ แต่ยังไม่เสร็จบริบูรณ์ เพราะผู้แปล ท่านญาณโมลีภิกขุ ชาวอังกฤษ ได้มรณภาพลงก่อน (ค.ศ.1960 อายุ 55ปี 10 พรรษา) หลังจากนั้น นอกจากการจัดรูปแบบให้เรียบร้อย เดิมเติมคำให้บริบูรณ์โดยบรรณาธิการของสมาคมบาลีปกรณ์ ก็ไม่ได้มีความพยายามที่จะตีความ แปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาอังกฤษจนสำเร็จบริบูรณ์ได้อีกเลย (จากการค้นหาข้อมูลทางสื่ออินเทอร์เน็ต มีเพียงชุดเดียวนี้) และได้จัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือในปีพ.ศ.2525 โดยสมาคมบาลีปกรณ์ ทั้งนี้ยังไม่ได้กล่าวรวมถึง อรรถกถา (2) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ชุดแรกในประเทศไทย ผลงานของมหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งทำงานติดต่อกันมาเป็นเวลากว่า 30 ปี และพิมพ์ได้สำเร็จทั้งชุด เป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2534 รวม 45 เล่ม ฉะนั้นจึงพอจะกล่าวได้ว่า แม่นในประเทศไทยเอง

เนื้อหาของคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค ในภาษาไทย เพิ่งมีให้เข้าถึงได้ ไม่นานมานี้ การเผยแพร่ นำไปใช้ยังอยู่ในวงแคบ และก็ยังหาผู้ที่เข้าถึงเนื้อหาได้ด้วยตนเอง เป็นจำนวนน้อย อีกทั้งกลายานมิตรผู้สามารถแบ่งปันเวลา มาช่วยแนะนำสั่งสอน ในเนื้อหาละเอียดประณีตเช่นนี้ ก็มีน้อยเช่นกัน (3) พระบาลี(พระไตรปิฎก) คัมภีร์นี้ กล่าวสภาวะธรรมเป็นส่วนมาก กล่าวเรื่องราวนิทานตัวบุคคลเป็นส่วนน้อย หากอ่านคัมภีร์ในภาษาบาลี ผู้ที่จะทำความเข้าใจเนื้อหาความรู้ ไปใช้ได้จริง ต้องเป็นผู้ที่แตกฉานในภาษาบาลีในระดับสูง ซึ่งหากเป็นนักบาลีภาษาศาสตร์ในชั้นเชี่ยวชาญภาษา ก็จะมีผู้ที่สนใจในเรื่องภาวนา เป็นสัดส่วนที่ได้น้อยลงไปกว่านั้นอีก

ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยสนใจศึกษาเนื้อหาในปฏิสัมพันธ์มรรค จึงได้เสนออรรถกถาหลักธรรมประเสริฐยิ่งแห่งอริยสัจ 4 ขึ้นเป็นหลักอ้างอิงแนวทางแบบแผน เป็นรูปแบบจำแนกแจกแจง หลักธรรม องค์ธรรม สภาวะธรรมและเนื้อหาต่าง ๆ ในแต่ละกถา จากทั้ง 30 กถาในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค มาดำเนินการจัดทำ การวิจัย มารวมสังเคราะห์จำแนกลงในอริยสัจ 4 โดยใช้อุปกรณ์กรอบเกณฑ์ของหลักเทศนาหาระจาก คัมภีร์เนติปกรณ์ เพื่ออุปถัมภ์การศึกษาคัมภีร์นี้ให้ได้รับรู้ถึงแนวทางการนิยาม ขยายความ ในแนวทางของพุทธศาสนาเถรวาทให้แม่นยำ เพื่อช่วยส่งเสริมความเข้าใจในอริยสัจ 4 สำหรับบุคคลทั่วไป ให้มีความถูกต้อง เพื่อให้เห็นแจ้งความรู้ ชัดเจนแตกฉานในองค์ธรรมของ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อันมีเนื้อหาการตีความที่กว้างขวางในระดับโลกียะ อีกทั้งความลุ่มลึกละเอียดในระดับโลกุตระ

ด้วยเหตุดังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่อง “การสังเคราะห์ปฏิสัมพันธ์มรรคด้วยเทศนาหาระ 6 และอริยสัจ 4” ซึ่งเนื้อหาจะครอบคลุมถึงการศึกษาการสังเคราะห์ปฏิสัมพันธ์มรรคด้วยอริยสัจ 4 ทุกขั้นตอน เพื่อศึกษาเชิงลึกถึงมรรควิธีแต่ละกถาทั้ง 3 วรรค รวม 30 กถา ว่ามีการแสดงหลักฐานที่ปรากฏตามพระคัมภีร์ อรรถกถา เอกสารที่เกี่ยวข้องไว้อย่างไร มีเนื้อหา ความเป็นมา อริยมรรค โดยวิธีแห่งปฏิสัมพันธ์มรรคเป็นอย่างไร การสังเคราะห์คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค ด้วยเทศนาหาระ 6 และอริยสัจ 4 เป็นอย่างไร และการสร้าง นวัตกรรมการศึกษา ภาคภาษาอังกฤษ หลักสูตรวิปัสสนา ภาวนา ในระดับอุดมศึกษาบนพื้นฐานข้อมูลจากคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรคเป็นอย่างไร เพื่อประโยชน์แก่การเผยแพร่ได้ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อศึกษาให้ชัดเจนว่าคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรคคืออุปกรณ์เครื่องมือการศึกษากรรมฐาน ที่ถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อเป็นการอนุรักษ์อุปกรณ์การตีความหลักธรรมตามหลักที่ชัดเจนของพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อเป็นการยืนยันความคู่ควรเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงในแนวทางการปฏิบัติสำหรับทุกสำนักกรรมฐาน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาความเป็นมา เนื้อหา ในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรคพระพุทธศาสนาเถรวาท
- 2) เพื่อศึกษาหลักของเทศนาหาระ 6 และอริยสัจ 4
- 3) เพื่อสังเคราะห์ปฏิสัมพันธ์มรรค ลงในอริยสัจ 4 โดยหลักเทศนาหาระ 6

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมุ่งเน้นศึกษาการสังเคราะห์คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรคด้วยเทศนาหาระ 6 และอริยสัจ 4 โดยวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) แล้วนำมาสรุป เรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนาตามขั้นตอน ดังนี้

1) ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และศึกษาเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2557 ปกรณ์วิเศษ หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนาเถรวาท และศึกษาการสังเคราะห์คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรคด้วยเทศนาหาระ 6 และอริยสัจ 4 แล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

2) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาด้านเอกสาร (Documentary Research) มาสังเคราะห์ เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับ การสังเคราะห์คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรคด้วยเทศนาหาระ 6 และอริยสัจ 4 จากนั้นนำไปตรวจสอบความถูกต้องโดยอาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

3) นำข้อมูลที่ตรวจสอบความถูกต้องแล้ว มาปรับปรุง แก้ไข เรียบเรียงแบบ บรรยายเชิงพรรณนา เพื่อนำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์ การสังเคราะห์คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรคด้วยเทศนาหาระ 6 และอริยสัจ 4

4) สรุปผลวิจัย นำเสนอผลการวิจัย และขอเสนอแนะ

ผลการวิจัย

1. ความเป็นมาคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรคในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า โครงสร้างเนื้อหา คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรคปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 31 หรือพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 23 ซึ่งเป็นผลงานแนวอภิธรรมของท่านพระสารีบุตรเถระ เป็นปกรณ์ทางกรรมฐานเล่มแรกของพระพุทธศาสนา ในการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1 จัดไว้ในฝ่ายพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คัมภีร์ที่ 12 ในจำนวน 15 คัมภีร์ ซึ่งรวมเข้าเป็นพระไตรปิฎก 9 เล่ม “วิธีการอธิบาย” คือ เริ่มด้วยบทตั้ง ได้แก่ พระพุทธภาษิต แต่ถ้าไม่มีพุทธภาษิต จะตั้งบทโดยพระสารีบุตรหรือพระอานนท์ แล้วอธิบายขยายความต่อโดยตั้งเป็นหัวข้อ แล้วแจกอธิบายในภายหลัง “โครงสร้างของปฏิสัมพันธ์ทางมรรค” แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนเนื้อหา และวิธีดำเนินการ โดยส่วนของเนื้อหาจะแบ่งเป็น 3 วรรค ได้แก่ มหาวรรค ยุกนัทธวรรค และปัญญาวรรค แต่ละวรรคมี 10 กถา รวมเป็น 30 กถา ส่วนวิธีดำเนินการจะแบ่งเป็น มาติกาหรืออุทเทส ซึ่งเป็นบทตั้งหัวข้อธรรม และบทนิเทศ ซึ่งเป็นบทขยาย หรือคำอธิบายอุทเทสด้วยนัยและอรรถต่าง ๆ อย่าง วิจิตรพิสดาร โดยยกบทอุทเทสมาตั้งเป็นคำปุจฉาแล้ววิสัชนา จนได้ความแจ่มแจ้ง

เนื้อหาสำคัญของ 3 วรรค 30 กถา อธิบายจากบทตั้งในที่มีย่อ 30 คัพท์ หรือ 30 ข้อ จึงแบ่งเป็นวรรคได้ 3 วรรค ๆ ละ 10 ข้อ คือ “วรรคที่ 1 ชื่อมหาวรรค” แปลว่า หมวดใหญ่ มี 10 เรื่อง คือ 1.

ญาณะ(ความรู้) 2. ทิฏฐิ(ความเห็น) 3. อานาปานะ(ลมหายใจเข้าออก) 4. อินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) 5. วิโมกข์ (ความหลุดพ้น) 6. คติ (ที่ไปหรือทางไป) 7. กัมมะ (การกระทำ) 8. วิปัสสاسة (ความคลาดเคลื่อนวิปริต) 9. มัคคะ (หนทาง) และ 10. มณฑปายะ (ของใส่ที่ควรดื่ม เทียบด้วยคุณธรรม) “วรรคที่ 2 ชื่อยุคัณทวรรค” แปลว่า หมวดที่ขึ้นต้นด้วยธรรมที่เทียมคู่ คือธรรมที่แฝงกัน ได้แก่สมณะและวิปัสสนา มี 10 เรื่อง คือ 11. ยุคัณทะ (ธรรมที่เทียมคู่) 12. สัจจะ (ความจริง) 13. โพชนงค์ (องค์แห่งการตรัสรู้) 14. เมตตา (ไมตรีจิตคิดให้เป็นสุข) 15. วิราคะ (ความคลายกำหนัด) 16. ปฏิสัมภิตา (ความแตกฉาน) 17. อัมมจักกะ (ลัทธิคือพระธรรม) 18. โลกุตตระ(ธรรมที่ข้ามพ้นจากโลก) 19. พละ (ธรรมอันเป็นกำลัง) และ 20. สุญญะ (ความว่างเปล่า) “วรรคที่ 3 ชื่อปัญญาวรรค” แปลว่า หมวดที่ขึ้นต้นด้วยปัญญา มี 10 เรื่อง คือ 21. มหาปัญญา (ปัญญาใหญ่) 22. อิทธิ (ฤทธิ์หรือความสำเร็จ) 23. อภิสัมม (การตรัสรู้) 24. วิเวก (ความสด) 25. จริยา (ความประพฤติ) 26. ปาฏิหาริยะ (ปาฏิหาริย์ – นำกิเลสไปเสีย) 27. สมสัสสะ (สิ่งที่สงบและสิ่งที่มีศีระะ) 28. สติปัฏฐาน (การตั้งสติ) 29. วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง) และ 30. มาติกา (แม่บท)

ภาพรวมของอริยมรรคโดยวิธีแห่งปฏิสัมภิตา คัมภีร์นี้มีจุดมุ่งหมายและเนื้อหาหลักแสดงมรรคแห่งปฏิสัมภิตา มีความหมายว่าเป็นทางหรืออุบายเป็นเครื่องบรรลุปฏิสัมภิตา จัดเป็นเหตุแห่งการได้มาเฉพาะซึ่งปฏิสัมภิตา ซึ่งกระบวนการของอริยมรรคโดยปฏิสัมภิตา ได้แก่ การปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงอริยมรรค ผลของการลู่ถึงอริยมรรค และส่วนหนึ่งของผลก็คือปฏิสัมภิตาญาณ ซึ่งทางหรือมรรคนั้น ท่านหมายถึงเฉพาะถึง อริยมรรค ตั้งแต่โสดาปัตติมรรค จนถึงอรหัตตมรรคเท่านั้น โดยมีวิธีดำเนินไปด้วยลักษณะหลากหลายวิธี หลากหลายแง่มุม หลากหลายประเภท หลากหลายความหมาย หลากหลายลักษณะ หลากหลายอาการ อย่างละเอียดพิสดาร เรียกว่า อนันตณัย มีความกว้างขวางลึกซึ้งในมรรคเปรียบด้วยสาครที่ลุ่มลึก ดุจดั่งนภากาศดารดาษด้วยดวงดาว และเฉกเช่นกับสระใหญ่ ให้ความสว่างเจิดจ้าแห่งญาณแก่พระโยคีผู้เป็นธรรมกถิกายารยอย่างกว้างขวางฉะนี้แล

2. หลักของเทศนาหาระ 6 และอริยสัจ 4 พบว่า การบรรลุธรรมด้วยการรู้แจ้งอริยสัจ 4 สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล จากการเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา สามารถกำจัดความไม่รู้และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อให้เข้าใจในสัจธรรมได้ โดยอาศัยหลักกรรมหลายหมวด รวมทั้งเทศนาหาระ 6 เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบความเพียรด้วยการบำเพ็ญอินทรีย์พัฒนาปัญญาตามหลักธรรมต่าง ๆ จนเข้าถึงการบรรลุธรรม ซึ่ง “**เทศนาหาระ 6**” ถูกแสดงไว้เป็นลำดับแรกของหาระ 16 มีเนื้อความ 6 ประการ ได้แก่ **อัสสาทะ** (คุณ) **อาทีนวะ** (โทษ) **นิสสรณะ** (สลัดออก) **ผละ** (ผลของเทศนา) **อุบายะ** (เหตุให้บรรลุผล) และ**อาณัตติ** (คำแนะนำของพระพุทธเจ้า) ซึ่งทั้งหมดนี้จะอยู่ในทุกพระธรรมเทศนาที่มุ่งแสดงอริยสัจ 4 เป็นการกำหนดขอบเขตการอธิบายธรรมไว้ไม่ให้ออกนอกแนวสัจธรรม และทำให้เข้าใจธรรมได้ง่าย เมื่อสงเคราะห์เทศนาหาระ 6 ด้วยอริยสัจ 4 กล่าวคือ (1) อาทีนวะและผละ จัดเป็น “**ทุกข์สัจ**” (2) อัสสาทะ จัดเป็น “**สมุทัยสัจ**” (3) นิสสรณะ “**นิโรธสัจ**” (4) อุบายะและอาณัตติ จัดเป็น “**มรรคสัจ**”

เมื่อว่าโดย**สภาพธรรม**ของอริยสัจ 4 ที่สัมพันธ์กับหลักเทศนาหาระ 6 ได้แก่ (1) **ทุกข์** คือ ทุกขเวทนา โทมนัสเวทนา ทุกขทุกข์ วิปริณามทุกข์ สังขารทุกข์ เทวภูมิสังขาร (สังขารที่เป็นไปในภูมิ 3) (2) **สมุทัย** คือ สุข โสมนัส อภิภูมิมรรณัตถนา และวิปัสสยา 3 ในวัตถุ 4 (3) **นิโรธ** คือ ภาวะที่เป็นเหตุให้ สลัดออกจากทุกข์ (อริยมรรค) รวมทั้งโพธิปักชยธรรม 37 และภาวะสลัดออกจากทุกข์ (นิพพาน) (4) **มรรค** คือ ความไม่ประมาท ข้อปฏิบัติที่มีสติเป็นหลัก อันเป็นปฏิปทาเบื้องต้นแห่งอริยมรรค และคำแนะนำของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้สภาพธรรมของอริยสัจ 4 ยังปรากฏในหลายพระสูตร ซึ่งมีความแตกต่างกันบ้าง สำหรับแนวทางปฏิบัติควรกระทำด้วยปัญญาอันยิ่ง ปรากฏในสฬายตนวิภังคสูตร พระพุทธเจ้าตรัส (1) ทุกขสัจ ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง (ปริยญา) ได้แก่ อุปาทานขันธ 5 (2) สมุทัยสัจ ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง (ปหานะ) ได้แก่ อวิชชาและภวตัณหา (3) มัคคสัจ ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง (ภาวนา) ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา (4) นิโรธสัจ ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง (สังคิกิริยา) ได้แก่ วิชาและวิมุตติ พระสูตรนี้จะเรียงมัคคสัจไว้ก่อนนิโรธสัจ เพื่อเน้นที่การเจริญอริยมรรคเป็นสำคัญ เปรียบเสมือนยารักษาโรคให้หายขาดได้ โดยเปรียบทุกขสัจเป็นดังโรค สมุทัยสัจเป็นดังสมุฏฐานของโรค นิโรธสัจเป็นดังความสงบของโรค มัคคสัจเป็นดังเภสัช เช่นเดียวกับการมุ่งเน้นที่การดำเนินอริยมรรคโดยวิธีแห่งปฏิสัมภิทามรรค

3. สงเคราะห์ปฏิสัมภิทามรรค ลงในอริยสัจ 4 โดยหลักเทศนาหาระ 6 พบว่า ปฏิสัมภิทามรรคแสดงถึงเนื้อหาหลักของคัมภีร์ คือการดำเนินมรรคอย่างแตกฉาน โดยมีลักษณะหลากหลายวิธี อย่างละเอียดพิสดาร แสดงทั้งในส่วนเหตุ สภาวะแห่งอริยมรรค และผลของอริยมรรค ถ้ามองส่วนใหญ่แสดง ความเชื่อมโยงระหว่าง "อริยมรรค" กับ "ปฏิสัมภิทา" แต่บางถากก็เป็นการสะท้อนภาวะของปฏิสัมภิทา ญาณโดยตรง เนื่องด้วยพระสารีบุตรเถระ ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีปัญญาสามารถแสดงพระธรรมจักร กับวัตนสูตร และอริยสัจ 4 ได้เหมือนพระพุทธองค์ และเปรียบเทียบแม่ผู้ให้กำเนิด แนะนำการปฏิบัติสู่ พระโสดาบัน สามารถที่จะแสดงทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ 4 ได้ จึงทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทาง ผู้มีปัญญา และเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา

จากการศึกษาเนื้อหาในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค 30 กถา พบว่า สามารถนำมาสังเคราะห์ลงใน อริยสัจ 4 ด้วยหลักของเทศนาหาระ 6 ได้ เมื่อว่าโดยปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งเป็นทางดำเนินแห่งความ แตกฉานนั้น จึงมุ่งเน้นที่มัคคสัจที่เป็นวิธีการในการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงมรรคผลนิพพาน เปรียบได้กับแผนที่ เมื่อสรุปใจความสำคัญของการดำเนินมรรคทั้ง 30 กถา สรุปได้ดังนี้

(1) ญาณกถา ปัญญา 73 ประการ จำแนกเป็น ญาณที่ 1-10 ปฏิบัติเพื่อลุถึงอริยมรรค ญาณ ที่ 11-14 เป็นมัคคญาณ และญาณที่เหลือเป็นผลของมัคคญาณ – ผลญาณ

- (2) ทิฏฐิกถา โสดาปัตติมรรคเป็นเครื่องถอนทิฏฐิ
- (3) อานาปานัสสติกถา ด้วยสมถะวิปัสสนา จนถึงอริยผล
- (4) อินทริยกถา รู้เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ การสลัดออกแห่งอินทริย์ด้วยอาการต่าง ๆ
- (5) วิโมกษกถา ด้วยวิโมกข์ 68 ด้วยรูปฌาน 4 อรูป 4 และมรรคผล

- (6) คติกา ฐู่เหตุปัจจัย แดกฉนในคตสมบัตินมิตถ์ ๓
- (7) กัมมกถา ฐู่เหตุ ฐู่วิปาก ผลกรรมแบบต่ง ๓
- (8) วิปัสสากถา เห็นความคลาดเคลื่อ 3 ในวัตถุ 4
- (9) มัคคกถา ด้วยอิริยมรรค 8 แดกฉนในอตัถะของมรรค
- (10) มัณทเปยยกถา ด้วยเทศนาและอิริยมรรค 8 อตัถรส อัมมรส วิมุตติรส
- (11) ยุคณัทถกถา เจริญให้มากซึ่งมรรค 4 แบบ ทำให้แดกฉนทั้งอตัถะและธรรม
- (12) สัจจกถา ฐู่แจ้งในอตัถะของอริยสัจ 4 ด้วยอาการแทงตลอด
- (13) โพชนคกถา แสดอตัถะและผลของโพชนค
- (14) เมตตากถา เมตตาเจโตวิมุตติเป็นมรรคมีองค์ 8
- (15) วิราคะกถา แสดวิราคะเป็นมรรค วิมุตติเป็นผล
- (16) ปฏิสัมภิกถากถา อัมมจักกัปปวัตตนสูตร 2 แบบ อริยสัจ 4 และ ญาณ 3
- (17) อัมมจักกถา แสดธรรมและอตัถะของโลกุตตรธรรมต่ง ๓
- (18) โลกุตตรกถา มุงโพธิปักชียธรรม และอตัถะของโลกุตตระ เน้นมรรคผลนิพพาน
- (19) พลกถา อริยพละกับโลกุตตระ 68
- (20) สุนญกถา ด้วยความสุนญ 25 สูงสุดที่วิมุตติ
- (21) มหาปัญญากถา อนุปัสสนา 7 ถึงอิริยมรรค และธรรม 4 ถึงอริยผล
- (22) อธิกถา ฤทธิ์ 10 สู่อิริยมรรค จนละกิเลสทั้งปวง
- (23) อภิสมยกถา ตรัสรู้ด้วยจิต ญาณ โลกุตตรมรรค
- (24) วิเวกกถา คีลเป็นฐานรองรับอิริยมรรค โดยอาศัยวิเวก
- (25) จริยากถา ด้วยความประพฤติ 8 มีอิริยาบถ เป็นต้น
- (26) ปาฏิหาริยกถา นำกิเลสออกไปด้วยปาฏิหาริย์ 3 โดยเฉพาะอานุสาสนีปาฏิหาริย์
- (27) สมสีกถา แสดธรรมที่เป็นโทษและสงบ มีวิโมกข์เป็นมรรค
- (28) สติปัญฐานกถา พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ด้วยญาณแต่ละประเภท
- (29) วิปัสสนากถา พิจารณาชั้น 5 ฯลฯ อนันตานุปัสสนา 25 เป็นต้น จนลู่ถึงโลกุตตระ
- (30) มาติกากถา ยกคำ**ธรรมสำคัญต่ง** ขึ้นแสดอตัถะทีละคำ เริ่มต้นด้วย
วิโมกข์ วิชา วิมุตติ ฯลฯ จนถึง ภาวนาวิฐานชีวิต

จากการสงเคราะห์ 30 กถาด้วยหลักเทศนาหาระ 6 ลงในอริยสัจทั้ง 4 พบว่า แต่ละกถามีการแสดธรรม ความมุงเน้นในสัจจะ 4 แดกต่งกัน บางกถาก็ประกาศทั้ง 4 สัจจะ บางกถาก็ประกาศเพียงบางสัจจะ เพื่อให้สะดวกต่อการวิจยธรรม สามารถศึกษาเจาะลึกตามสภาพธรรมในแต่ละสัจจะแต่ละกถา กล่าวคือ **ประกาศทุกขสัจ** รวม 11 กถา **ประกาศสมุทยสัจ** รวม 9 กถา **ประกาศนิโรธสัจ** รวม 24 กถา และ **ประกาศมัคคสัจ** ทั้ง 30 กถา และเมื่อว่าโดยการแสดอริยสัจ 4 ใน 30 กถา พบว่า ประกาศอริยสัจ

ครบ 4 มี 9 กถา ประกาศอริยสัจ 3 ข้อ ได้แก่ ทุกขสัจ นิโรธสัจ และมคคสัจ มี 2 กถา ประกาศอริยสัจ 2 ข้อ ได้แก่ นิโรธสัจและมคคสัจ มี 13 กถา และประกาศอริยสัจ 1 เฉพาะมคคสัจ มี 6 กถา

แสดงตัวอย่างใน วิโมกขกถา ว่าด้วยความหลุดพ้นจากกิเลส ด้วยการดำเนินอริยมรรคโดย ปฏิสัมภิทามรรค พบว่า การเจริญวิโมกข์ คือ การปฏิบัติให้มากด้วยรูปฌาน 4 อรูป 4 และมรรค 4 เพื่อ ผลในสามัญญผล 4 และนิพพาน 1 ซึ่งเป็นความสงบระงับแห่งวิโมกข์ โดยสภาพธรรมแตกต่างกันไปตาม พระไตรลักษณ์ เรียกว่า วิโมกข์ 3 คือ (1) อนิมิตตวิโมกข์ เพราะพ้นจากนิมิตเครื่องหมาย เห็นอนิจจ ลักษณะ มากด้วยอวิโมกข์-การน้อมใจเชื่อ สัทธินทรีย์แก่กล้า จัดเป็นสัทธาธิมุตบุคคล (2) อัปปณิหิต วิโมกข์ เพราะพ้นจากปณิธิ-มีที่ตั้ง เห็นทุกขลักษณะ มากด้วยปัสสัทธิ-สงบ สมามินทรีย์แก่กล้า จัดเป็น กายลักขิบุคคล และ (3) สุญญตวิโมกข์ เพราะพ้นจากอกนิเวยส-ยึดมั่น เห็นอนัตตลักษณะ มากด้วยอนัตตะ-ความรู้ ปัญญินทรีย์แก่กล้า จัดเป็นทิวฐิปัตตบุคคล

เมื่อขยายวิโมกข์ออกเป็น 68 ประการ สามารถนำมาสังเคราะห์ ว่าโดยอินทรีย์และบุคคล เข้า กับ วิปัสสนาญาณ 9 วิสุทธิ 7 ปริยญา 3 และโพธิปักขิยธรรม 37 รวมทั้ง วิโมกขวิภู คือ สัญญาวิภู เจโตวิภู จิตตวิภู ญาณวิภู วิโมกขวิภู สัจจวิภู ธรรมเหล่านี้สังเคราะห์เป็น “มคคสัจ” ส่วนประธานแห่ง วิโมกข์ คือ นิพพานและความดับ สงเคราะห์เป็น “สมุทยสัจ” ธรรมเป็นข้าศึก คือ อกุศลมูล 3 ทุจริต 3 ธรรมอนุโลมตาม คือ กุศลมูล 3 สุจริต 3 ทั้งสองนี้สังเคราะห์เป็น “ทุกขสัจ” มีโลกมูลจิต เป็น “สมุทยสัจ”

อภิปรายผลการวิจัย

ในการอภิปรายผลครั้งนี้ เพื่อประโยชน์ของ ผู้อาจมาต่อ ยอดงานวิจัยคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคใน ภายหลัง ให้ได้มีมุมมอง ได้เห็นการเปรียบเทียบ ผลของงานวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้จากคัมภีร์นี้ ที่มี ก่อนหน้าอื่น ๆ ในประเด็นต่าง ๆ จากมุมมองที่สูงขึ้น ผู้วิจัยจึงขอยกผลสรุปย่อจากงานวิจัยระดับดุสิต นิพนธ์ เกี่ยวกับคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคในแนวทางคล้ายกัน อีก 3 งาน ที่ได้ยกขึ้นทบทวนไว้ก่อนหน้านี้ใน บทที่ 1 ด้วยความเคารพยำเกรง เพื่อขยายฐานการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และสังเคราะห์ ความรู้เข้าใจฐานข้อมูล ความรู้ของคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ให้เป็นระบบได้มากขึ้น

1. ในงานวิจัย “การศึกษาเชิงวิเคราะห์อานาปานัสสติกถาในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค” ของ อาจารย์เสนาะ ผดุงฉัตร พบว่า อานาปานัสสติสมาธิที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ซึ่งปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ทั้งที่กล่าวไว้เป็นการเฉพาะ และที่มารวมกับกรรมฐานอื่นกับที่พระสารีบุตรเถระอธิบายไว้ในคัมภีร์ ปฏิสัมภิทามรรคนั้น มีความสอดคล้องกัน โดยพระสารีบุตรเถระผู้ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า เป็นผู้ มีปัญญามาก ได้นำพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้มาอธิบายในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 31 ได้ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน

2. ในงานวิจัย “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สติปัฏฐานกถาในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค” ของพระแสน ปรารชญ์ ลิตสทุโร (เสาศิริ) พบว่า สติปัฏฐานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในพระไตรปิฎก มีปรากฏหลายแห่ง ทั้งพระวินัยพระสูตร และพระอภิธรรม โดยเฉพาะพระสูตรที่แสดงเรื่องการปฏิบัติกัมมัฏฐานในทาง พระพุทธศาสนานั้น เป็นการแสดงสติปัฏฐานทั้งสิ้น เพียงแต่ตั้งชื่อพระสูตรไปตามเหตุการณ์และบุคคล

เท่านั้น สติปัฏฐานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในพระไตรปิฎกกับสติปัฏฐานกถาที่พระสารีบุตรแสดงในคัมภีร์ปฏิสัมมกัทธมมรรค มีความสอดคล้องกันในด้านหลักการสำคัญ ส่วนในด้านวิธีการมีความแตกต่างกันบ้างบางประเด็น เมื่อเปรียบเทียบมหาสติปัฏฐานสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงกับสติปัฏฐานกถาที่พระสารีบุตรแสดงพบว่า บทอุทเทสเป็นบทเดียวกัน แต่มีความแตกต่างกันบ้างในบทนิทเทส ซึ่งเป็นการอธิบายรายละเอียดของวิธีการปฏิบัติ โดยพระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีการปฏิบัติมีทั้งสมถะและวิปัสสนา ทรงใช้วิธีการแสดงตามแนวอภิธรรมและแบบอุปมาโวหารเปรียบเทียบให้เห็นภาพอย่างชัดเจน ส่วนวิธีการอธิบายของพระสารีบุตรจะแสดงในแนวอภิธรรมเชิงวิชาการเพียงอย่างเดียว พระสารีบุตรแสดงจำเพาะเจาะจงไปที่วิธีการปฏิบัติแบบวิปัสสนาล้วนโดยมุ่งที่เป้าหมายสูงสุดของสติปัฏฐานคือ วิปัสสนา หรือปัญญาเพื่อดับทุกข์ อนึ่งการที่จะศึกษาและปฏิบัติเรื่องสติปัฏฐานให้ถูกต้องสมบูรณ์นั้น ต้องยึดหลักการและวิธีการของพระพุทธเจ้ากับของพระสารีบุตรเป็นหลักจึงจะถือว่าศึกษาและปฏิบัติถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนา

3. ในงานวิจัย “การจัดการความรู้ในปฏิสัมมกัทธมมรรค : มิติไตรสิกขา” ของภาคภูมิ ศรีถาวร พบว่า: 1) การจัดการความรู้ หมายถึง กระบวนการสร้าง การจัดการ การแบ่งปัน และการนำความรู้ไปใช้ให้บรรลุวัตถุประสงค์ และการจัดการความรู้ในพุทธศาสนา หมายถึง การแสวงหาความรู้ในคำสอนพระพุทธเจ้า (พระไตรปิฎก) แล้วนำมาจัดการเผยแผ่ต่อสาธารณะ เพื่อใช้ความรู้ที่นำมาแก้ไขความทุกข์จนดับทุกข์ได้ 2) ปฏิสัมมกัทธมมรรค เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยความรู้แตกฉานในหลักธรรมต่าง ๆ รวม 30 กถาหรือ 30 เรื่อง และปฏิสัมมกัทธมมรรคมิติไตรสิกขา เป็นการสังเคราะห์ความรู้ปฏิสัมมกัทธมมรรคลงในกรอบของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา 3) บูรณาการการจัดการความรู้ในปฏิสัมมกัทธมมรรคมิติไตรสิกขา เป็นการนำแนวคิดการจัดการความรู้ SECI Model มาประยุกต์กับปฏิสัมมกัทธมมรรคมิติไตรสิกขา ทำให้ได้ผลการดำเนินการดังนี้

1. ทำให้ได้ความรู้ปฏิสัมมกัทธมมรรคมิติไตรสิกขา
2. นำความรู้ปฏิสัมมกัทธมมรรคมิติไตรสิกขามาสร้างเป็นหนังสือ และe-Document ประเภท PDF File
3. ทำให้ e-Document ประเภท PDF File ได้ถูกเก็บ รักษาและเผยแผ่ในสื่อสังคมออนไลน์ประเภทเฟซบุ๊ก
4. กลุ่มผู้ศึกษาปฏิสัมมกัทธมมรรคมิติไตรสิกขา ได้รับความรู้และประโยชน์จากการศึกษาบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ประเภทเฟซบุ๊ก” (หรืออธิบายอีกอย่างคือ เป็นการนำเสนอจัดทำ หนังสือบรรยายเรื่องไตรสิกขา คล้ายคัมภีร์วิสุทธิมรรค ด้วยเนื้อหาจาก 30 กถาในปฏิสัมมกัทธมมรรคนั่นเอง)

องค์ความรู้จากการวิจัย

- 1) คัมภีร์ปฏิสัมมกัทธมมรรคในพระพุทธศาสนาเถรวาท: ปฏิสัมมกัทธมมรรค เป็นผลงานของพระสารีบุตร เป็นคัมภีร์ชั้นบาลี หมวดพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ถือกันว่า ปฏิสัมมกัทธมมรรคเป็นคู่มือกัมมัฏฐานเล่มแรก และเป็นต้นแบบของคัมภีร์ทางด้านนี้ในสมัยต่อมา

2) เทสนาหาระ เป็นหลักสำคัญในคัมภีร์เนตติปกรณ์ ซึ่งผลงานของพระมหากัจจายนะ การศึกษาเนื้อหาปฏิสัมพันธ์มรรค ด้วยการสังเคราะห์ลงในอริยสัจ 4 โดยหลักเทสนาหาระ 6 ทำให้รู้เห็นชัดเจนทางพยัญชนะ ซึ่งผลลัพธ์อันพึงประสงค์ของวิปัสสนาภาวนา ได้แก่การรู้แจ้งถึงธรรมอันประเสริฐคืออริยสัจ ทำให้เข้าใจสภาวะธรรมเพื่อความสิ้นทุกข์โดยละเอียด กว้างขวางหลายแง่มุม ได้ประโยชน์ที่ชัดเจนคือ ความเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงในเนื้อหาของกรรมฐานสำหรับสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ

3) การสังเคราะห์เนื้อหาของปฏิสัมพันธ์มรรค ลงในอริยสัจ 4 โดยหลักเทสนาหาระ 6 พบว่าหลักธรรมหลักเกณฑ์ ในเทสนาหาระนั้นเป็นอุปกรณ์ ช่วยให้จำแนกแยกแยะเนื้อหาหลักธรรมในแต่ละกถา ลงใน อริยสัจ 4 ได้อย่างถูกต้องชัดเจน เป็นการจำแนกให้เห็นชัดถึงองค์ของอริยมรรค ในแต่ละกถาด้วย อีกทั้งแสดงใน ส่วนเหตุของสภาวะแห่งอริยมรรค และผลแห่งอริยมรรค เห็นชัดเจนว่ากถาส່วนใหญ่ แสดงความเชื่อมโยงระหว่างอริยมรรค กับปฏิสัมพันธ์ญาณโดยตรง แต่บางกถาก็เป็นการสะท้อนสภาวะของปฏิสัมพันธ์ญาณ ดังนี้ ปฏิสัมพันธ์ญาณในทุกๆกถา ที่ได้จากการสังเคราะห์เนื้อหาของปฏิสัมพันธ์มรรค ลงในอริยสัจ 4 ด้วยเทสนาหาระ 6 ก็คือ ปัญญาความรู้แตกฉาน ของอริยบุคคลในประเด็นต่าง ๆ นั้นเอง ในญาณกถา พระสารีบุตรได้แสดง “ปฏิสัมพันธ์ญาณ” 2 แห่ง คือ ชุดที่ 1 ญาณที่ 5 -28 ชุดที่ 2 ญาณที่ 64-67 มีนิทเทศชื่อว่า สุตติกปฏิสัมพันธ์ญาณนิทเทศ. ในนั้น พระสารีบุตรได้เพิ่มความหมายของ “ปฏิสัมพันธ์ญาณ” จากที่แสดงในญาณ-นิทเทศชุดที่ 1 ว่า ปฏิสัมพันธ์เป็น “ปัญญาในความต่างกัน” แห่งธรรม อัตถะนิรุตติ ปฏิภาณ เพิ่มอีก 8 ปัญญา คือ 1) ปัญญาในความกำหนด 2) ปัญญาในความหมาย 3) ปัญญาในการเข้าไป 4) ปัญญาในประเภท 5) ปัญญาในความปรากฏ 6) ปัญญาในความกระจ่าง 7) ปัญญาในความรุ่งเรือง. 8) ปัญญาในความประกาศ. ในอรรถกถาอธิบายว่า ปฏิสัมพันธ์ญาณที่แสดงในชุดที่ 2 นี้เป็น “ปฏิสัมพันธ์ญาณอันถึงความแตกฉาน ของผู้มีปฏิสัมพันธ์ญาณแตกฉานแล้ว”.

บทสรุป

โครงสร้างเนื้อหา คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรคปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 31 หรือพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 23 ซึ่งเป็นผลงานแนวอภิธรรมของท่านพระสารีบุตรเถระ เป็นปกรณ์ทางกรรมฐานเล่มแรกของพระพุทธศาสนา ในการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1 จัดไว้ในฝ่ายพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คัมภีร์ที่ 12 ในจำนวน 15 คัมภีร์ ซึ่งรวมเข้าเป็นพระไตรปิฎก 9 เล่ม “วิธีการอธิบาย” คือ เริ่มด้วยบทตั้ง ได้แก่ พระพุทธภาษิต แต่ถ้าไม่มีพุทธภาษิต จะตั้งบทโดยพระสารีบุตรหรือพระอานนท์ แล้วอธิบายขยายความต่อโดยตั้งเป็นหัวข้อแล้วแจกอธิบายในภายหลัง “โครงสร้างของปฏิสัมพันธ์มรรค” แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนเนื้อหา และวิธีดำเนินการ โดยส่วนของเนื้อหาจะแบ่งเป็น 3 วรรค ได้แก่ มหาวรรค ยุคันทวรรค และปัญญาวรรค แต่ละวรรคมี 10 กถา รวมเป็น 30 กถา ส่วนวิธีดำเนินการจะแบ่งเป็น มาติกาหรืออุทเทส ซึ่งเป็นบทตั้งหัวข้อธรรม และบทนิทเทศ ซึ่งเป็นบทขยาย หรือคำอธิบายอุทเทสด้วยนัยและอรรถต่าง ๆ อย่าง วิจิตรพิสดาร โดยยกบทอุทเทสมาตั้งเป็นคำปุจฉาแล้ววิสัชนา จนได้ความแจ่มแจ้ง

งานวิจัยนี้ พบจากการสังเคราะห์ 30 ถิ่นว่า แต่ละถิ่นมีการแสดงธรรม ความมุ่งเน้นในสังขะ 4 ชัดเจน แต่แตกต่างกัน บางถิ่นก็ประกาศทั้ง 4 สังขะ บางถิ่นก็ประกาศเพียงเฉพาะบางสังขะ. งานวิจัยนี้ได้ช่วยเป็นอุปกรณ์ ให้ความเข้าใจ การแสดงปฏิสัมพันธ์ญาณของอริยบุคคล ในถิ่นต่าง ๆ โดยชัดเจน ดั่งนัยการรวบรวมเรียบเรียงนำเสนอเนื้อหาองค์ธรรมต่าง ๆ ของพระสารีบุตร ความหมายและคุณค่า ปฏิสัมพันธ์มรรค แปลว่า ทางแห่งความรู้แตกฉานทั้งหลาย เป็นอุบายให้บรรลุถึงหรือเป็นเหตุให้ได้ซึ่งปฏิสัมพันธ์ 4 หรือเรียกว่า อริยมรรคโดยปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การแสดงอริยมรรคด้วยวิธีการแห่งปฏิสัมพันธ์ 4 ได้แก่ (1) อัธยปฏิสัมพันธ์ ความรู้แตกฉานในอรรถ คือ รู้ความหมายและความต่างของคุณสมบัติแห่งธรรมภาสิตต่าง ๆ จัดเป็น “ตัวผล” ได้แก่ ทุกข์ และทุกขนิโรธ (2) ธัมมปฏิสัมพันธ์ ความรู้แตกฉานในธรรม คือ รู้ในวงศ์สัตตสุตตาสันและแยกความต่างของธรรมได้ จัดเป็น “ตัวเหตุ” ได้แก่ ทุกขสมุทัย และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (3) นิรุติปฏิสัมพันธ์ ความรู้แตกฉานในนิรุติ คือ การระบุพยัญชนะและการสื่ออรรถและธรรม มีความเชี่ยวชาญในการสื่อสาร (4) ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ความรู้แตกฉานในปฏิภาณ คือ สามารถอธิบายลักษณะและความต่างของอรรถ ธรรม และนิรุติ ได้อย่างถูกต้อง ทำให้ผู้ฟังเข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริง ซึ่ง “คุณค่าของคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค” ระบุในคาถาสุดท้ายของคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค ว่า “ให้ความสว่างเจิดจ้าแห่งญาณ แก่พระโยคีผู้เป็นธรรมกถิกอาจารย์ อย่างกว้างขวาง” คือ เป็นประโยชน์แก่พระโยคีผู้กล่าวธรรม ดั่งนั้นปฏิสัมพันธ์ญาณจึงมิได้มีแก่คนทั่วไป มิได้เฉพาะแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจก พุทธเจ้า และพระอริยบุคคลเท่านั้น คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค อันเป็นคลังบรรจุปฏิสัมพันธ์ญาณอันละเอียดประณีตนี้ เป็นประโยชน์เกื้อกูลให้ผู้ใส่ใจพัฒนาปัญญาได้สู่ถึงมรรคผล มีปฏิสัมพันธ์ญาณในอริยมรรค และอรรถธรรมทั้งหลาย สามารถประกาศยังมีคคพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์หมดจด ในพระธรรมวินัย ของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้กระจ่างรุ่งเรืองตราบตลอดไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

1) เนื้อหาของแต่ละถิ่นทั้ง 30 ทั้งหมดครอบคลุมถึงอริยสัง 4 ผู้สนใจปฏิบัติธรรม สามารถเลือกค้นตรง ที่เนื้อหาตามหัวข้อที่ตนสนใจ ที่ถูกจัด นำไปเป็นแนวทางการปฏิบัติธรรมได้จนถึงขั้นพ้นทุกข์

2) ผู้สนใจศึกษาทุกถิ่น ตลอดทั้งคัมภีร์ ต้องการเห็นภาพ ทั้งแผนผัง แผนที่ ควรทราบว่าเนื้อหาในคัมภีร์ส่วนใหญ่ 1 ใน 3 เป็นเนื้อหาในถิ่นแรกของ ญาณถิ่น ผู้วิจัยแนะนำว่ารอบแรกที่ศึกษาคัมภีร์นี้ ควรเริ่มจากบทปริทรรศน์ บทย่อสังเขป หน้าคัมภีร์เล่มที่ 31 ก่อน แล้วจึงศึกษาเนื้อหาที่เหลือของพระบาลี ซึ่งเป็นทั้งตำรา บอกแจ้งองค์ธรรมความรู้ และเป็นคู่มือเครื่องมือ รวมถึงเป็นบทถอดเสียงการกล่าวนำปฏิบัติ ระหว่างปฏิบัติจริงด้วย

3) ผู้สนใจเผยแพร่ สามารถนำหลักธรรมการปฏิบัติจากปฏิสัมพันธ์มรรค ไปเปรียบเทียบกับประยุกต์ใช้ กับคำสอนจากสถาบันกรรมฐาน สายปฏิบัติกรรมฐานต่าง ๆ ได้ทุกสาย โดยสามารถใช้หลักหาระต่าง ๆ ตรวจสอบได้ด้วยว่าเป็นคำสอนในพุทธศาสนาเถรวาทหรือไม่ หรือหากเป็นเพียงคำกล่าวอ้างหลอกลวง

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อ ๆ ไป

- 1) เนื้อหาของแต่ละกลาใน 30 สามารถนำไปเป็นบทวิจัยหาความรู้ใหม่ ได้อย่างน้อยกลาละ 2 เรื่อง คือแนวทางการนำเสนอ และขั้นตอนการเรียบเรียงเนื้อหา ให้เข้าถึงง่าย
- 2) กลาที่ 1 ญาณกลา สามารถนำไปตั้งเป็น วิชาปรับพื้นฐาน ออกเป็นเอกเทศ ก่อนเข้าเนื้อหาวิชา เรียนกรรมฐานแนวปฏิบัติ ในกลาอื่น ๆ
- 3) เนื้อหาในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรม เป็นได้มากกว่า หน่วยกิตของวิชาเดียว สถาบันศึกษา กรรมฐาน ควรรังสรรค์ ให้ศึกษาเนื้อหานี้ อีก 2 วิชาหน่วยกิตเป็นอย่างน้อย
- 4) เนื้อหาอันเป็นพินัย (คัมภีร์นิเทศ) และที่ไป (คัมภีร์อิทธิธรรม) ของคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรม ควร ได้รับการนำเข้าสู่ วิชาหน่วยกิตการศึกษา หลังคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรมด้วย

เอกสารอ้างอิง

- พระคันธสราภิวังศ์. แปลและอธิบาย. **เนตติอรรถกลา**. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเออินเตอร์, 2551.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: อักษรสัมพันธ์, 2550.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 21. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พลธิมม, 2556.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ จันทรเพ็ญ, 2552.
- พระพุทธโฆสจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, 2556.
- พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี). **เอกสารประกอบการสอน รายวิชาวิปัสสนาภาวนา**. นครปฐม: ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส. 2558.
- พุทธทาสภิกขุ กองตำราคณะธรรมทาน. **อริยสัจจากพระโอษฐ์ภาคปลาย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, 2527.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

- _____ . **เนตติ-เปฏโกปเทศปกรณ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, 2540.
- _____ . **เนตติอฏฐกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, 2539.
- _____ . **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.
- _____ . **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.
- _____ . **ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, 2539.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด 91 เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.
- สุภีร์ ทุมทอง. **อริยสัจ**. กรุงเทพมหานคร: ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, 2553.
- _____ . **อัปมาทธรรม**. นนทบุรี: บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด. 2564.

